

Διαγλωσσική παρουσίαση της τεκμηριωτικότητας στις βαλκανικές γλώσσες

Abstract

The article is focused on the main means of transmitting information about the action as witnessed or non-witnessed in the languages forming the Balkan Language League (BLL). By using the term *evidential*, we distinguish three kinds of its values: *renarrative*, *inferential (conclusive)* and *admirative (dubitative)*. We believe that the evidential is not a mood, even if the evidentiality and the modality are related. The evidential is grammaticalized only in Albanian and in Bulgarian, but in the two languages it has different main values; in Rumanian it is expressed by verbal syntagmas with modal functions; in Greek – mainly by using lexical markers. We come to the conclusion that the evidential is not a verbal balkanism: It does not show any specificity in the BLL with regard to other languages in which this semantic category is expressed.

1. Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες η ρηματική κατηγορία που δηλώνει τη στάση του ομιλητή (του ρηματικού υποκειμένου) σε σχέση με την πηγή της πληροφορίας, αναφερόμενη ως *evidential/evidentiality*,¹ αποτελεί ιδιαίτερα ελκυστικό θέμα στη γλωσσολογία και αντικείμενο ογκώδους βιβλιογραφίας, η οποία εξετάζει γλώσσες που συνδέονται μεταξύ τους με διαφορετικές τυπολογικές, συγγενικές, γεωγραφικές και ιστορικές σχέσεις. Στην παρούσα μελέτη θα λάβουμε υπόψη μόνο τις μελέτες που είναι σχετικές με τις γλώσσες της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης (εφεξής BΓΕ):² αλβανική, βουλγαρική, ελληνική και ρουμανική, καθώς ο στόχος μας είναι η ανάλυση του προβλήματος στο πλαίσιο των βαλκανικών γλωσσών.

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του επιστημονικού ερευνητικού προγράμματος “The Balkan Languages as Emanation of Ethno-cultural Community on the Balkans (Verb Typology)”, που χρηματοδοτείται από το Ταμείο Επιστημονικών Ερευνών – 2017 (№ ДН 20/9/11.12.2017).

¹ Ο όρος προτάθηκε από τον Αμερικανό εθνογλωσσολόγο Franz Boas (1911) σε σχέση με την υποχρεωτική υπόδειξη της πηγής της πληροφορίας στις αμερινδιάνικες γλώσσες, εξετάστηκε ως υποχρεωτική γραμματική κατηγορία για πρώτη φορά από τον Roman Jakobson (1957) σε σχέση με τη βουλγαρική και φαίνεται να έχει πλέον εκτοπίσει τους κατά τη γνώμη μας καταλληλότερους για τις βαλκανικές γλώσσες όρους: τον καθιερωμένο στη βουλγαρική παράδοση όρο *preizkazvane* (reported mood, *renarratif*), καθώς και τον όρο *mediatif*, που εισήγαγε η Guentchéva (1996) μετά τον Gilbert Lazard, για την έμμεση απόδοση της ρηματικής ενέργειας.

² Χρησιμοποιούμε τον όρο *βαλκανική γλωσσική ένωση*, που προτάθηκε από τον Τζιτζιλί (2000) ως απόδοση του γερμανικού όρου *Balkan Sprachbund* και έχει υιοθετηθεί από σημαντικό τμήμα των γλωσσολόγων.

Για την απόδοση του όρου *evidentiality* στα ελληνικά δεν υπάρχει ομόθυμα αποδεκτή πρόταση.³ Στην ελληνική έκδοση του *Λεξικού γλωσσολογίας και φωνητικής* του Κρύσταλ ο εν λόγω όρος αποδίδεται ως *αυτοπτικότητα*: όρος που χρησιμοποιείται από ορισμένο τμήμα των γλωσσολόγων (βλ. ενδεικτικά Ξυδόπουλος 2007· Βελούδης 2010). Επίσης είναι σε χρήση οι όροι *αποδεικτικότητα* (Γούτσος 2012) και *τεκμηριωτικότητα* (Τσαγγαλίδης 2012· 2013).

Στην εργασία μας υιοθετούμε τον όρο *τεκμηριωτικότητα*, καθώς θεωρούμε ότι εκφράζει πληρέστερα το περιεχόμενο της κατηγορίας που περιγράφει τη στάση του ομιλητή ως προς την πληροφορία: ο όρος είναι ευρύτερος από τον αντίστοιχο *αυτοπτικότητα*, διότι οι έννοιες *αυτοπτικότητα* / *μη αυτοπτικότητα* δεν καλύπτουν όλες τις δυνατές λειτουργίες της κατηγορίας.

Δεχόμαστε τον ρητό και συνοπτικό ορισμό που προτάθηκε από την Nitsolova (2007): με τον όρο *τεκμηριωτικότητα* (*evidentiality*) εννοούμε τη “γνωσιακή κατάσταση του ομιλητή, η οποία συνδέεται με την απόκτηση και την ταξινόμηση της πληροφορίας”, δηλαδή εάν η πληροφορία έχει αποκτηθεί διά της ιδίας εμπειρίας, αν είναι αποτέλεσμα μιας συλλογιστικής πορείας ή αν η πληροφορία αυτή προέρχεται από τα λόγια τρίτου. Η συγκεκριμένη γνωσιακή κατάσταση του ρηματικού υποκειμένου μπορεί να εκφραστεί με γραμματικά ή (και) λεξικά μέσα ή με τη βοήθεια του “ευρύτερου συγκειμένου, της περιστάσης επικοινωνίας ή των γενικών γνώσεων για τον κόσμο που διαθέτουν ο ομιλητής και ο ακροατής” (Nitsolova 2007, 106).

Στον παραπάνω ορισμό βασίζεται η ταξινόμηση των διαφορετικών τεκμηριωτικών αξιών σε τρεις βασικές κατηγορίες, την οποία υιοθετούμε και ακολουθούμε στην ανάλυση:

- *renarrativus* (μη αυτοπτική παρουσίαση της ενέργειας βάσει ξένης πληροφορίας)·
- *conclusivus* (συμπέρασμα το οποίο προκύπτει από δεδομένα που απορρέουν από την ενέργεια του ρήματος)·
- *dubitativus/admirativus* (έκφραση έκπληξης από τη διαπίστωση ενός γεγονότος) (πρβ. Guentchéva 1996, 15–16· Nitsolova 2007, 111).

2. Γλωσσικά μέσα έκφρασης της τεκμηριωτικότητας στις βαλκανικές γλώσσες

Στην ανάλυση που ακολουθεί εκκινούμε από τη θεωρητική αφετηρία του λειτουργικού-σημασιολογικού πεδίου της κατηγορίας της τεκμηριωτικότητας, όπου η γραμματική έκφρασή της (η γραμματικοποιημένη κατηγορία) αποτελεί τον πυρήνα, ενώ τα συντακτικά και τα λεξικά μέσα έκφρασης καταλαμβάνουν την περιφέρεια του πεδίου (Bondarko 1999).⁴

³ Να επισημανθεί επίσης ότι δεν υπάρχουν σχετικές αναφορές στις ελληνικές γραμματικές (Tsangalidis 2012).

⁴ Σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε από τον Bondarko (1983, 40), το σημασιολογικό-λειτουργικό πεδίο αποτελεί αμφίπλευρη ενότητα (μορφής και περιεχομένου), που αποτελείται από τα

2.1 Η τεκμηριωτικότητα ως γραμματική κατηγορία (στην αλβανική και τη βουλγαρική)

Είναι γνωστό ότι στο πλαίσιο των γλωσσών της ΒΓΕ μόνο η αλβανική και η βουλγαρική διαθέτουν γραμματικοποιημένη κατηγορία της τεκμηριωτικότητας. Και στις δύο γλώσσες οι γραμματικές δομές είναι ισομορφικές, βασισμένες στον παρακείμενο. Με βάση τον παρακείμενο η βουλγαρική έχει αναπτύξει ένα πλήρες και συμμετρικό σύστημα γραμματικών τύπων, καθέννας εκ των οποίων αντιστοιχεί σε δύο ρηματικούς χρόνους στην οριστική: έναν απόλυτο και έναν σχετικό (που εξουδετερώνονται μεταξύ τους). Εκτός αυτής της συμμετρικότητας παραμένει ο αόριστος, του οποίου ο τεκμηριωτικός τύπος συμπίπτει με τον παρακείμενο:

- ενεστώτας (*četa*) : παρατατικός (*četjah*) – *četjal sâm*
- παρακείμενος (*čel sâm*) : υπερσυντέλικος (*bjah čel*) – *bil sâm čel*
- μέλλοντας (*šte četa*) : μέλλοντας στο παρελθόν (*štjah da četa*) – *štjal sâm da četa*
- συντελεσμένος μέλλοντας (*šte sâm čel*): συντελεσμένος μέλλοντας αναφερόμενος στο παρελθόν (futurum exactum praeteriti) (*štjah da sâm čel*) – *štjal sâm da sâm čel*
- αόριστος (*četoh*) – *čel sâm* (πρβ. Gerdžikov 1976, 225· 1984, 257).

Η λόγια αλβανική γλώσσα διαθέτει τέσσερις γραμματικοποιημένους τύπους, οι οποίοι που αναφέρονται όμως σε παλαιότερες έρευνες (Dozon 1879· Kristoforidhi 1882· Frashëri 1886) είναι πέντε φορές περισσότεροι (πρβ. Syton 1979, 90–94) και η χρήση ορισμένων από αυτούς παραμένει ζωντανή στην προφορική λαϊκή παράδοση και στη σύγχρονη αλβανική λογοτεχνία (Lafe 1997).

- ενεστώτας (*shkruaj*) – *shkrua-kam*
- παρατατικός (*shkruaja*) – *shkrua-kësha*
- παρακείμενος (*kam shkruar*) – *paskam shkruar*
- υπερσυντέλικος (*kësha shkruar*) – *paskësha shkruar*

Παρά την ύπαρξη αλληλοεπικαλυπτόμενων λειτουργιών, στη βουλγαρική γλώσσα ως κύρια τεκμηριωτική αξία συνίσταται η μη αυτοπτική παρουσίαση της ενέργειας (preizkazvane, renarrative, mediative). Η σημασία αυτή διακρίνεται για την εγγενή και χαρακτηριστική για τις γραμματικές κατηγορίες υποχρεωτικότητα της χρήσης. Στην αλβανική γλώσσα ως κύρια διαγράφεται η έκφραση της έκπληξης (αλβ. *befasi*), και με αυτήν την έννοια τόσο ο αλβανικός όρος *admirativus* – *mënyra habitore* (< *habitem* ‘απορώ’), όσο και ο βουλγαρικός όρος *preizkazvane* είναι κατάλληλοι και επαρκείς, καθώς δηλώνουν με ακρίβεια το περιεχόμενο της κατηγορίας στις δύο γλώσσες.

Παράλληλα όμως με την υποχρεωτική γραμματική μη αυτοπτική παρου-

γραμματικά (μορφολογικά και συντακτικά) μέσα μιας γλώσσας τα οποία αλληλεπιδρούν με τα λεξικά, λεξικογραμματικά και παραγωγικά στοιχεία που αναφέρονται στην ίδια σημασιολογική περιοχή. Οι διαφορετικές γλώσσες διακρίνονται μεταξύ τους κυρίως για την ύπαρξη ή την απουσία γραμματικής κατηγορίας που να αποτελεί τον πυρήνα του πεδίου.

σίαση της ενέργειας, η βουλγαρική επιτρέπει την ελεύθερη εναλλαγή τεκμηριωτικών και μη τεκμηριωτικών τύπων για τη δήλωση της έκπληξης, η οποία μπορεί να απεικονιστεί με τα ακόλουθα δύο παράλληλα παραδείγματα:

[1]

- α. Bože, kakvi nizosti *imalo* [EvAor3Sg] po sveta! (Vazov)
 ‘Θεέ μου, πόση ατιμία έχει στον κόσμο!’
 β. Bože, bože, kolko mǎka *ima* [IndPres3Sg] po sveta! (Iovkov)
 ‘Θεέ μου, Θεέ μου, πόση θλίψη έχει σ’ αυτόν τον κόσμο!’ (Asenova 1996/2016, III)

Επιπλέον, ο admirativus της αλβανικής μπορεί να αποδοθεί στη βουλγαρική τόσο με τεκμηριωτικούς τύπους (βλ. [2]) όσο και με λεξικά μέσα, όπως εξάλλου και στις υπόλοιπες βαλκανικές γλώσσες, στην προκειμένη περίπτωση με την ερωτηματική αντωνυμία (βλ. [3]):⁵

- [2] Suzana! Ajo ktheu kokën. – *Paske ardhur?* [AdmPerf2Sg] (I. Kadare)
 Suzana! Tja izvârna glava. – A, ti *si došel?* [EvAor2Sg] (μτφρ. E. Kisova)
 ‘Σουζάνα! Αυτή γύρισε το κεφάλι της. —Α, ήρθες;’

[3]

- ελλ. —Τι σκοτάδι! Έκαμε κακαρίζοντας. Ήθελε να τη δουν. (Ν. Καζαντζάκης)
 αλβ. —Sa errësirë *qenka* [AdmPres3Sg] këtu! – tha ajo tërë naze. Donte që ta shikonin.
 βουλγ. —*Kakva tǎmnina!* – kaza tja, kikotejki se. Iskaše da ja vidjat. (μτφρ. G. Kufov)
 ρουμ. —Ce întoneri e aici! Exclamă, cu cocherătie. Voia să fie văzută.

Τόσο στη βουλγαρική, όσο και στην αλβανική, η εν λόγω κατηγορία παραδοσιακά ορίζεται ως έγκλιση. Εμείς θεωρούμε ότι η τεκμηριωτικότητα δεν αποτελεί έγκλιση, καθώς δεν εκφράζει τη στάση του ομιλητή ως προς την ίδια την ενέργεια και την αξιολόγησή της ως πραγματική, υποθετική, επιθυμητή, απαγορευμένη κτλ., αλλά δηλώνει τη στάση του ως προς την πηγή της πληροφορίας για την ενέργεια. Επιπλέον, στην αλβανική οι ίδιες οι εγκλίσεις διαθέτουν τεκμηριωτικούς τύπους (π.χ. τεκμηριωτική υποτακτική – subjunctivus-admirativus· τεκμηριωτική υποθετική – conditionalis-admirativus). Τεκμηριωτικούς τύπους διαθέτουν επίσης οι εγκλίσεις στη βουλγαρική: για παράδειγμα η λεγόμενη ‘αναλυτική υποτακτική’ (Maslov 1962) είναι δυνατόν να παρουσιαστεί και από ‘μη αυτοπτική’ οπτική γωνία:

- [4] Da sme se bili defolklorizirali [Ev-SubjPlpfPl], šteli sme bili da se poevropejčim. [FutPraetiPl]. (P. Totev, εφημ. *Anteni*, 30.12.1987, σ. 13).
 ‘Να ‘απολαογραφιζόμασταν’ εγκαίρως, θα εξευρωπαϊζόμασταν.’

Στην αλβανική υπάρχει επίσης και μορφολογική διάκριση: στους τεκμηριωτικούς τύπους χρησιμοποιείται ο δείκτης άρνησης της οριστικής *nuk*, s’ και όχι το *mos* που είναι σε χρήση στις υπόλοιπες εγκλίσεις (πρβ. τη διάκριση δεν και μη στην ελληνική). Πάντως, παρόλο που η τεκμηριωτικότητα δεν αποτελεί έγκλι-

⁵ Τονίζουμε ότι οι λεξικοί δείκτες στα παραδείγματα παρουσιάζονται με έντονα και πεζά (και όχι πλάγια) γράμματα.

ση, ορισμένες από τις χρήσεις της δεν αποκλείουν μερική αλληλεπικάλυψη με την τροπικότητα (Nitsolova 2007, 110).

Θεωρούμε ότι η τεκμηριωτικότητα μπορεί να οριστεί ως ρηματική κατηγορία με τη χρήση ενός από τους ακόλουθους όρους που έχουν προταθεί: 'τρόπος' (modus) (Gerdžikov 1976), 'είδος' της εκφοράς (Nitsolova 2007) ή 'status' (Aronson 1977· Friedman 1999, 520).

2.2 Ρηματικά συντάγματα (μη κατηγοριακή έκφραση – ρουμανική γλώσσα)⁶

Η απομάκρυνση από τον πυρήνα του λειτουργικού-σημασιολογικού πεδίου της τεκμηριωτικότητας, το κέντρο του οποίου καταλαμβάνει η γραμματική κατηγορία (στην αλβανική και στη βουλγαρική), οδηγεί στα συντακτικά μέσα έκφρασής της στη ρουμανική (πρβ. Zafiu 2002). Πρόκειται για ποικιλία ρηματικών περιφράσεων που περιστρέφονται γύρω από τους τύπους του μέλλοντα και της υποθετικής έγκλισης, που περιλαμβάνει επίσης το γερούνδιο (ενεργητική ενεστωτική μετοχή):

- στον ενεστώτα:
voi/oi + fi + lucrând (με την υψηλότερη συχνότητα χρήσης)
aș + fi + lucrând (με αρκετά υψηλή συχνότητα χρήσης)
să + fi + lucrând (με χαμηλή συχνότητα χρήσης) (GLR, 373–75)
- σε παρελθοντικό χρόνο (παρακείμενο):
voi/oi + fi + lucrât = (futurum anteriori)
aș + fi + lucrât = (conditionalis perfecti)
să + fi + lucrât = (coniunctivus perfecti)
[aș + fi + lucrât αντίστοιχο του βουλγ. *šte (da) e rabotil* και του ελλ. *θα + αόριστος: θα δούλεψε]*

2.2.1 Παρουσίαση των τεκμηριωτικών αξιών στη ρουμανική

Με τη βοήθεια των ρηματικών περιφράσεων στη ρουμανική είναι δυνατόν να δηλωθούν όλες οι τεκμηριωτικές αξίες:

(1) dubitativus-(ad)mirativus (έκφραση έκπληξης από τη διαπίστωση ενός γεγονότος)

- συνδυασμός μέλλοντα + γερούνδιου:

[5] *Pesemne că m-o fi cunosând dumnealui! zise hangiu!* (Caragiale· παράδειγμα από GLR, 376)
 'Φαίνεται να με ξέρει του λόγου του.'

- συντελεσμένος μέλλοντας (futurum exactum):

[6] *Poate că acest dor o fi avut la bază o nuanță de vanitate.* (Gane· Sandfeld & Olsen 1936, 350)
 'Ίσως αυτή η λαχτάρα να βασίζεται σε κάποια απόχρωση ματαιοδοξίας.'

⁶ Εκφράζουμε την ευγνωμοσύνη μας στην καθ. Vasilka Alexova για την πολύτιμη βοήθεια σχετικά με τη ρουμανική γλώσσα, χωρίς την οποία δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η παρούσα εργασία.

(2) conclusive/inferential (συμπέρασμα βάσει δεδομένων που απορρέουν από την ενέργεια του ρήματος)

- συντελεσμένος μέλλοντας (futurum exactum):

[7] *A fi citit scrisoarea.* ‘il aura lu la lettre’ (Sandfeld & Olsen 1936, 350)
 ‘Θα έχει διαβάσει το γράμμα’ (μετά από σκέψη συμπεράνει ότι έχει διαβάσει το γράμμα)

(3) renarrativus (μη αυτοπτική παρουσίαση της ενέργειας)

- υποθετική παρακειμένου (conditionalis perfecti) – είναι η βασική δομή έκφρασης της συγκεκριμένης τεκμηριωτικής αξίας στη ρουμανική:

[8] (am auzit că) *N. m-ar fi criticat* (în lipsa mea). (Iordan 1956, 433)
 ‘(Άκουσα ότι) ο Ν. μου έχει ασκήσει κριτική (εν απουσία μου).’

[9] *Creangă i-ar fi refuzat cererea.* (Gorovei)
 ‘Ο Κριάγκα του αρνήθηκε, λέει, το αίτημα.’

[10] *Se răspândi șovonul în sat că Ana lui Vasile Baci* *ar fi însărcinată* (Rebr. Ion)
 ‘Μια φήμη διαδόθηκε στο χωριό, ότι η Άννα του Βασίλε Μπατσίου ήταν έγκυος.’

Η μη αυτοπτική ενέργεια στη ρουμανική μπορεί να αποδοθεί ακόμη:

- με futurum anteriori:

[11] *Se spunea că ar fi băut* prea mult în tinerețe = *Se spunea că va fi băut* prea mult în tinerețe. (GLR, 378)
 ‘Λένε ότι έπινε υπερβολικά στα νιάτα του.’

- με υποτακτική παρακειμένου (coniunctivus perfecti):

[12] *Nu cred că prietenul meu să fi avut o asemenea atitudine* (Iordan 1956, 704)
 ‘Δε νομίζω ότι ο φίλος μου είχε τέτοια στάση’.

Η αναφορά σε ξένη πληροφορία είναι μια από τις τροπικές αξίες της υποθετικής έγκλισης, χαρακτηριστική όχι μόνο για τη ρουμανική, αλλά και για τις υπόλοιπες ρομανικές γλώσσες (σχετικά με τη γαλλική βλ. Guentchéva 1994, 14–15). Παρά την τάση προς γραμματικοποίηση ορισμένων συνταγμάτων, η ουσιαστική κατάσταση στη ρουμανική περισσότερο συμφωνεί με τα ρομανικά μέσα έκφρασης της τεκμηριωτικότητας και πολύ λιγότερο εντάσσεται στο βαλκανικό (βουλγαροαλβανικό) συνεχές της κατηγορίας.

Η υπόθεσή μας είναι ότι η σταδιακή εξέλιξη των αξιών αυτών (για τις οποίες υπάρχουν μαρτυρίες στα παλαιότερα γραπτά μνημεία) απορρέει από τις τροπικές λειτουργίες του μέλλοντα και από τη δυνατότητα της υποθετικής και της υποτακτικής έγκλισης να δηλώνουν αμφισβήτηση, πιθανότητα, διαφωνία ή έκπληξη και ότι φτάνουν έως την αβεβαιότητα ως προς την ξένη και μη επαληθευμένη πληροφορία, πρόκειται δηλαδή για μια πορεία από dubitativus και inferential προς renarrativus. Αντιθέτως, στη βουλγαρική η διαβάθμιση είναι σε αντίστροφη σειρά (σύμφωνα με την Civ’jan 1990, 152), γεγονός που εξηγείται με την υποκειμενικότητα του παρακειμένου: από την ουδέτερη αφήγηση ή ανα-

φορά υπό οποιαδήποτε έννοια, μεταβαίνει στην έκφραση διαφορετικού βαθμού βεβαιότητας για πληροφορία που προέρχεται από τρίτο πρόσωπο – αμφιβολία, δυσπιστία, υπόθεση, αρνητική στάση – μέχρι τη δήλωση ασυνείδητης πράξης, απροσδόκητου γεγονότος, έκπληξης, ειρωνείας, οργής κτλ., δηλαδή η πορεία εξέλιξης που διαγράφεται είναι από *renarrativus* προς *inferential* και *dubitativus*.

2.3 Λεξικά μέσα

Τα λεξικά μέσα έκφρασης της τεκμηριωτικότητας καταλαμβάνουν την περιφέρεια του λειτουργικού-σημασιολογικού πεδίου της κατηγορίας. Στις γλώσσες όπου η έμμεση μετάδοση της πληροφορίας (*mediative*) λαμβάνει γραμματικοποιημένη έκφραση, τα λεξικά μέσα απλώς ‘συμβιώνουν’ με τη γραμματική κατηγορία, δίχως η χρήση τους να είναι υποχρεωτική (Guentchéva 1994, 22), σε αντίθεση με τις γλώσσες όπου αποτελούν τους μόνους δείκτες της εν λόγω κατηγορίας. Οι λεξικοί δείκτες τεκμηρίωσης στις βαλκανικές γλώσσες είναι παρόμοιοι ή ακόμη και ίδιοι (βλ. Makartsev 2014, 109–76). Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν ως επί το πλείστον επιρρήματα, επιφωνήματα, τροπικά ρήματα, λεκτικά και γνωστικά ρήματα, απρόσωπες δομές. Από το σύνολο των λεξικών μέσων το ρήμα ‘λέω’ φαίνεται να έχει αποκτήσει λειτουργίες εξειδικευμένου δείκτη υποστήριξης δομών τεκμηρίωσης. Έχει επανειλημμένα αναφερθεί η χρήση τύπων και φράσεων με πυρήνα το ρήμα ‘λέω’ για την έκφραση έκπληξης ή έντονης αντίρρησης, επιφύλαξης ή υποψίας (Σετάτος 1994β, 154–57).

Καθώς δεν είναι εφικτό να παρακολουθήσουμε στο πλαίσιο της εργασίας όλες τις δυνατές στρατηγικές για την έκφραση των τεκμηριωτικότητας που περιγράφονται στη βιβλιογραφία (βλ. ενδεικτικά Κωστίκας-Τσελέπης 2005, Tsan-galidis 2012, Τσαγγαλίδης 2013), θα περιοριστούμε στις χρήσεις του τριτοπρόσωπου παρενθετικού ‘λέει’, το οποίο φαίνεται να αποκτά το στάτους ενός καθολικού δείκτη τεκμηρίωσης.

Ο Σετάτος αναφέρει τη χρήση του τριτοπρόσωπου λέει αναφορικά με την “μη αρεστή απορία προς νέα πληροφορία, = κάποιος άλλος θα το λέει και είναι απαράδεκτο”, που στην προκειμένη περίπτωση εκφράζει την τεκμηριωτική αξία *dubitativus/admirativus* (Σετάτος 1994β, 154): *τι έγινε, λέει!* Η δήλωση αβέβαιης φήμης και επιφύλαξης για την αποδοχή της πληροφορίας επίσης εντάσσεται στην έκφραση της τεκμηριωτικής σημασίας *dubitativus/admirativus*: *ήταν, λέει...*

- [13] [...] αυτός, λέει, δεν πήγε ποτέ σχολείο.
(Δήλωση αβέβαιης φήμης, υπόθεσης, επιφύλαξη αποδοχής της πληροφορίας· Σετάτος 1994α, 137· 1994β, 154.)

Στους δείκτες με λειτουργία έκφρασης έκπληξης ή δυσπιστίας ως προς την εγκυρότητα της πληροφορίας ο Σετάτος κατατάσσει επιπλέον και το παρενθετικό παρακαλώ:

- [14] Ήρθαν 500 βραζιλιάνοι δημοσιογράφοι, παρακαλώ.
(Βεβαίωση απίστευτου γεγονότος· Σετάτος 1994α, 137.)

Το παρενθετικό λέει εξίσου ομαλά φαίνεται να χρησιμοποιείται και για τη μη αυτοπτική παρουσίαση της ενέργειας σε αφηγήσεις γεγονότων των οποίων ο ομιλητής δεν ήταν αυτόπτης μάρτυρας, ως δείκτης της τεκμηριωτικής αξίας *renarrativus*:

- [15] Όταν γεννήθηκε ο Χριστός και πήγαν, λέει, οι βοσκοί να προσκυνήσουν, ήταν νύχτα σκοτεινή. (Tsangalidis 2012)

3. Συμπεράσματα

Η προηγηθείσα σχηματική παρουσίαση των μέσων έκφρασης της τεκμηριωτικότητας στις βαλκανικές γλώσσες αποκαλύπτει μια αρκετά αμφιλεγόμενη εικόνα. Προκειμένου να καταλήξουμε σε κάποια αξιόπιστα συμπεράσματα σχετικά με πιθανά κοινά στοιχεία, οφείλουμε να εξετάσουμε δύο σημαντικά ζητήματα: (α) το θέμα του παρακειμένου στις γλώσσες της ΒΓΕ· (β) τον ρόλο των γλωσσικών επαφών στη λειτουργία της κατηγορίας της τεκμηριωτικότητας.

3.1 Η τεκμηριωτικότητα και ο παρακείμενος

Ο παρακείμενος συμμετέχει στα χρονικά συστήματα των γλωσσών της ΒΓΕ, τα οποία έχουν παρόμοια δομή που αποτελείται από οκτώ ή εννέα χρόνους και βασίζεται σε ίδιου τύπου χρονικές αντιθέσεις (με εξαίρεση τη ρουμανική, όπου οι χρόνοι είναι έξι, καθώς ο απλός παρακείμενος έχει περιορισμένη χρήση).

Είναι γνωστό ότι οι βαλκανικές γλώσσες διατηρούν τη σημασιολογική και τη λειτουργική αντίθεση μεταξύ του αορίστου και του παρακειμένου, η οποία έχει εξουδετερωθεί στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές γλώσσες (Asenova 2002, 240–41). Στην αντίθεση αυτή ο αόριστος είναι ο χρόνος της ουδέτερης δήλωσης του απόλυτου γεγονότος, ενώ ο παρακείμενος δεν αποτελεί χρόνο ουδέτερης έκφρασης (Ivančev 1976, 354), δηλώνει δε υποκειμενική αντίληψη, συναισθηματική εμπλοκή του υποκειμένου, “τρέχον ενδιαφέρον” (Βελούδης 1990, 359–78). Ο παρακείμενος μπορεί να χαρακτηριστεί ως υποκειμενικός χρόνος, ο αόριστος, αντίθετα, ως μη υποκειμενικός (Benveniste, στο Seiler 1952, 22, σημ. 2). Στην αλβανική και στη βουλγαρική η αντίθεση μεταξύ του αορίστου και του παρακειμένου βασίζεται στο χαρακτηριστικό της αυτοπτικής (αόριστος) και της μη αυτοπτικής (παρακείμενος) παρουσίασης της ενέργειας, κάτι που επιτρέπει ο χρόνος αυτός να δηλώνει ενέργεια, την οποία ο ομιλητής αντιλαμβάνεται μετά την πραγματοποίησή της βάσει της κατάστασης των γεγονότων.

Στη βουλγαρική:

- [16] *Ti poblednja*. [Aor2Sg] (Vazov)
 ‘Χλόμιασες;’
 (Ο ομιλητής είναι αυτόπτης μάρτυρας της αλλαγής.)
Ti si poblednjala [Perf2Sg]? *Tebe ne ti e dobre?* (Vazov)
 ‘Έχεις χλομιάσει; Δεν είσαι καλά;’
 (Ο ομιλητής διαπιστώνει τις συνέπειες και υποθέτει τους λόγους· Christophorov 1982, 66–67, απ’ όπου και τα παραδείγματα.)

Στην αλβανική:

- [17] Pranverë. Pemët posa *kanë celur*. [Perf3Pl]
 ‘Άνοιξη. Τα δέντρα μόλις έχουν ανθίσει.’
 (Διαπιστώνεται η κατάσταση των δέντρων την παρούσα στιγμή, αλλά:)
 Pranverë. Pemët posa *celën*. [Aor3Pl]
 ‘Άνοιξη. Τα δέντρα μόλις άνθισαν.’
 (Η ενέργεια αναδεικνύεται ως αποδεδειγμένη και τοποθετημένη στον χρόνο· βλ. Sadiku 1976, 57–58, απ’ όπου και τα παραδείγματα.)

Θεωρούμε ότι η εμφάνιση της κατηγορίας της τεκμηριωτικότητας στις δύο αυτές γλώσσες (βλ. Asepova 1996/2016) οφείλεται στο συγκεκριμένο γνώρισμα του παρακειμένου, χαρακτηριστικό μόνο για την αλβανική και τη βουλγαρική στο πλαίσιο των γλωσσών της ΒΓΕ.

Στην ελληνική η ‘υποκειμενικότητα’ του παρακειμένου εκφράζεται στις εμφατικές δυνατότητές του (όπως επίσης στην αλβανική και στη βουλγαρική)· για τον λόγο αυτό ο παρακειμένος της ελληνικής προτιμάται στις πολιτικές δηλώσεις, στις προεκλογικές ομιλίες των πολιτικών, προκειμένου να τους προσδώσει μεγαλύτερη πειστικότητα και αξιοπιστία (Symeonidou-Christidou 1982, 135–36).

Ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις εμφατικής χρήσης του αορίστου στην ελληνική, όταν δηλώνει ακούσιες και ανεπιθύμητες (ανεξέλεγκτες) ενέργειες και όπου δεν είναι δυνατή η εμφάνιση του παρακειμένου:

- [18] Χωρίς να το καταλάβω, *έχω σπάσει/έσπασα τη μπουκάλα (Friedman 1977, 127, στο Friedman 1999, 538 και Friedman 2003, 189, σύμφωνα με τους Κ. Καζάτζη και Ι. Πενθερουδάκη, προφ. επικ. Δεκέμβριος 1974).

Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στη συγκεκριμένη λειτουργία του ελληνικού αορίστου ως έκφραση μιας πιθανής μη αυτοπτικής παρουσίασης της ενέργειας και, συγκεκριμένα, στην απουσία συνειδητής συμμετοχής ή παρατήρησής της, πρβ. στη βουλγαρική:

- [19] *Izgležda sâm zadrjama!l* [EvAor1Sg] i ne sâm *usetil* [EvAor1Sg] koga si *vljazâl*. [EvAor2Sg].
 ‘Όπως φαίνεται με πήρε ο ύπνος και δεν κατάλαβα πότε μπήκες.’

Στην περίπτωση αυτή, η κοινή για τις βαλκανικές γλώσσες αντίθεση μεταξύ του αορίστου και του παρακειμένου, έχει λάβει στην ελληνική μια ιδιαίτερη έκφραση – ο αόριστος εκτοπίζει τον αναμενόμενο παρακειμένο. Επιπλέον, ο αόριστος της ελληνικής καταλαμβάνει συντακτικές θέσεις, οι οποίες αποκλείονται στις άλλες βαλκανικές γλώσσες, για παράδειγμα μετά τον τροπικό σύνδεσμο να,⁷ μετά το μόρφημα του μέλλοντα θα. Ο αόριστος σε συνδυασμό με το να και θα δηλώνει την τεκμηριωτική αξία dubitative/admirative:

- [20] Να πέθανε ο Θεμελής?
 [21] Να πρόδωσε τάχα τη φτωχή Μετάξω?

⁷ Δείκτης της αναλυτικής υποτακτικής (Βελούδης & Φίλιππάκη-Warburton 1984, 151–68).

- [22] Μακάρι να έφυγε! (Τζάρτζανος 1946, 319)
 [23] Τέτοιο όνομα σε κάποιο άλλο σπίτι θα τ' άκουσες ("Οριστική πιθανολογική" κατά τον Τζάρτζανο 1946, 289.)

Η υποθετική έγκλιση της νέας ελληνικής, όπως και της ρουμανικής, μπορεί να δηλώσει επιπλέον την τεκμηριωτική αξία της εξαγωγής συμπερασμάτων (conclusivus) (βλ. [24], [25]), χαρακτηριστικό των τροπικών σημασιών αυτής της έγκλισης και σε άλλες γλώσσες (πρβ. την αλβανική μετάφραση του [25] και τον τεκμηριωτικό τύπο στη βουλγαρική):

- [24] Μια λεμονιά κάπου θα 'χε ανθίσει, μοσχομύριζε το αγέρι λεμονανθό [...]. (N. Καζαντζάκης)
 αλβ. Diku *kishte lulëzuar* një limon, kundërmonte një erë e mirë.
 βουλγ. *Izgležda*, če njakâde beše câfnalo limonovo dârvo, zaštoto vâzduxât uxaeše na limonov cvjat (μτφρ. G. Kufov).
 ρουμ. Un lămii, înflorit undeva, într-un ungher, *îmbălsăma* vâzduhul cu parfumul lui.
 [25] Ο Χαρίτος θα 'χε τώρα στρώσει τη φοράδα...
 αλβ. Sharitos *do ta kishte bërë* gati pelën tani...
 βουλγ. Haritos *sigurno* veče *e osedlal* [EvAor3Sg] kobilata...
 ρουμ. [Dacă ar vrea, ar putea să se întoarcă]. La ora asta, Haritos *îl așteaptă*, *desigur*, cu iapă pregătită.

3.2 Οι γλωσσικές επαφές και η τεκμηριωτικότητα

3.2.1 Η γραμματικοποιημένη τεκμηριωτικότητα ως αποτέλεσμα των γλωσσικών επαφών

Όπως ήδη αναφέρθηκε, μόνο η αλβανική και η βουλγαρική στο πλαίσιο της βαλκανικής γλωσσικής ζώνης διαθέτουν γραμματικοποιημένη τεκμηριωτικότητα. Εκτός από τις δύο γλώσσες, γραμματικοποίηση παρατηρείται επίσης σε απομονωμένες βαλκανικές διαλέκτους (νήσους), οι οποίες βρίσκονται σε κατάσταση διγλωσσίας, με την κοινωνική κυριαρχία της μιας ή/και της άλλης γλώσσας (high/low forms: Ferguson 1959).

Μεγλενορουμανική (μογλενίτικη): Σε κάποια μογλενίτικα χωριά στην περιοχή ανάμεσα στη Γευγελή και την Έδεσσα, χρησιμοποιείται έκτυπο του αλβανικού μοντέλου του 'αντεστραμμένου παρακειμένου' για τη δήλωση μη αυτοπτικής ενέργειας:

- [26] *Gorgi si turnat-aŭ din Āmerica.*
 ρουμ. (*am auzit că* = άκουσα ότι) 'Gheorghe s-a întors din America.'
 '(Άκουσα ότι) ο Γιώργος γύρισε από την Αμερική.' (Atanasov 2002, 244-45, πρβ. επίσης και τη μετάφραση στη ρουμανική)

Στην προκειμένη περίπτωση έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι παρατηρείται μορφολογικό έκτυπο κατά το αλβανικό πρότυπο, ως προς τη λειτουργία και το περιεχόμενο, όμως, είναι σαφές η επίδραση των σλαβικών ιδιωμάτων της γύρω περιοχής.

Αρουμενική: Στην αρουμενική διάλεκτο της Οχρίδας (στο χωριό Γκόρνα Μπε-

λίτσα, Bealadi Suprâ, Bealade Sus), βορειοδυτικά της Στρούγκας, ανιχνεύεται ένας τεκμηριωτικός τύπος που σχηματίζεται με αντιστροφή του παρακειμένου και με το δάνειο μόρφημα *-ka* (= γ' πρόσωπο ενικού του βοηθητικού ρήματος 'έχω') από τα αλβανικά (Friedman 2004). Οι χρήσεις που διαθέτει συνδυάζουν τις τεκμηριωτικές αξίες *admirativus* (όπως στην αλβανική) και *renarrativus* (όπως στα γύρω σλαβικά ιδιώματα) (βλ. [27], [28]).

[27] Viktor *fuska* turat di Amerikâ! 'Ο Βίκτωρ γύρισε από την Αμερική!'

[28] Näs *tärkucka* mult kiro tu häpsänä.
'Πέρασε πολύ καιρό στη φυλακή' (Markovikj 2012, 270).

Τσιγγάνικα (ρομανί): Στην τσιγγάνικη διάλεκτο του Σλίβεν στην ανατολική Βουλγαρία, το μόρφημα *-li* συγκολλάται με τους τύπους των παρελθοντικών χρόνων στην οριστική και τους μετατρέπει σε τεκμηριωτικούς (*renarrativus*), π.χ. *kerjas* (οριστική αορίστου) 'έκανε' [Aor3Sg] – *kerjas-li* 'έκανε' [AorRen3 SgM]· *keravas* (οριστική παρατατικού) 'έκανα' – *keravas-li* 'έκανα' [ImpfRen1SgM] (Kostov 1973, 108), βλ. και παράδειγμα [29]:

[29] Nišaj *thojasli* lisku u Devel.
Σημάδι έβαλε δικό του DefM Θεός (Iglja 2006, 57· 2010, 267).
'Τον σημάδεψε ο Θεός.'

Εφόσον στη ρομανί τα επιθήματα σχηματισμού παρελθοντικών μετοχών *-lo* (αρσ.), *-li* (θηλ.), *-le* (πληθ. αρσ.) συσχετίστηκαν με τα παραπλήσια ως φωνητική δομή επιθήματα της παρελθοντικής ενεργητικής μετοχής της βουλγαρικής, μπορούμε να υποθέσουμε είτε σημασιολογικό δανεισμό/έκτυπο είτε δανεισμό του μορφήματος *-li* από τη βουλγαρική, όπως ακριβώς στα παραδείγματα από την αρουμανική ([27], [28]), όπου το μόρφημα *-ka* αποτελεί δάνειο από την αλβανική.

Δύο αλβανικά ιδιώματα σε βουλγαρόφωνο περιβάλλον: Τα δύο αυτά απομωνωμένα αλβανικά ιδιώματα ανάμεσα σε βουλγαρόφωνους πληθυσμούς (στο χωριό Μανδρίτσα της περιοχής του Ιβήιλοβγκραντ και στην περιοχή της Οδησσού στην Ουκρανία) μιλιούνται από πρόσφυγες που προέρχονται από την περιοχή της Κορυτσάς της νοτιοανατολικής Αλβανίας. Οι τύποι του αλβανικού *admirativus* και στα δύο ιδιώματα έχουν χάσει την αρχική τους σημασία για τη δήλωση έκπληξης και απορίας και χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για τη μη αυτοπτική έκφραση των παρελθοντικών ενεργειών.

Μανδρίτσα:

[30] Ni kohë *paska* ni mëmë. Aju *paska* tri çupa.
'Μια φορά είχε μια μάνα. Εκείνη είχε τρεις κόρες.' (Sokolova 1983, 229)

Ουκρανία:

[31] *Paska* një konë një d'alë. U *martojka* Mitku.
'Είχε μια φορά και έναν καιρό ένα αγόρι. Ο Μίτκο παντρεύτηκε.' (Voronina, Domosileckaja & Sharapova 1996, 95)

- [32] 'art-kan ga Bjesar'abjija.
 'Ήρθαν από τη Βεσσαραβία.' (Morozova 2013, 488).

Η αλβανοβουλγαρική διγλωσσία, η οποία εκτείνεται ήδη σε διάστημα μερικών γενεών, έχει οδηγήσει σε αυτό το ενδιαφέρον σημασιολογικό έκτυπο.

3.2.2 Οι γλωσσικές επαφές και η λειτουργία της τεκμηριωτικότητας

Παρόλο που οι γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια είναι ο ισχυρότερος παράγοντας για τη διαμόρφωση της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης, δεν είναι δυνατόν να εξηγήσουν όλες τις σχετικές με την τεκμηριωτικότητα αλλαγές.

3.2.2.1 Οι βουλγαρικές διάλεκτοι της νοτιοδυτικής Μακεδονίας, της νότιας Θράκης και της Στράντζα (Deyanova 1970, 171) χρησιμοποιούν τον παρακείμενο 'ρομανικού τύπου' (με το βοηθητικό ρήμα *imam* 'έχω', π.χ. *imam dojdeno*, *imam videno* = ρουμ. *am venit*, *am văzut* = αλβ. *kam ardhur*, *kam parë* = ελλ. *έχω γραμμένο*), γεγονός που είναι πιθανότερο να οφείλεται σε βουλγαροελληνική διγλωσσία, παρά σε ρομανική επίδραση (Mazon 1936, 88–89). Σε τμήμα της περιοχής αυτής παρατηρείται απώλεια της μη αυτοπτικής παρουσίας της ενέργειας (*renarrativus*), που επίσης μπορεί να αναζητηθεί στην ελληνική επίδραση, π.χ. στη Λητή Θεσσαλονίκης (βλ. Adamou 2013). Εμείς θεωρούμε ως πιθανότερη αιτία την απώλεια της *l*-μετοχής και την αντικατάστασή της από παθητική μετοχή, ακόμη και σε κάποιες σύνθετες ρηματικές δομές σλαβικού τύπου με βοηθητικό ρήμα 'είμαι', όπως:

- [33] Svi tia bejae dojdene [PlqperfPl] (Mazon 1936, 88–89).
 Όλοι αυτοί είμαι [Impf3Pl] έρχομαι [PartPassPl].
 'Όλοι αυτοί είχαν έρθει.'

Η απώλεια της ενεργητικής μετοχής αορίστου παρατηρείται στις περιοχές της Καστοριάς, Κορυτσάς, Πτολεμαΐδας και βορειότερα, ανάμεσα στην Πτολεμαΐδα και τη Φλώρινα (βλ. τους χάρτες του Βουλγαρικού Διαλεκτολογικού Άτλαντα: *BDAI–III*: A 85, A 86, A 88 και *BDAIV*: M 130, M 131, M 132, M 133, M 134). Οφείλουμε, πάντως, να επισημάνουμε, ότι στοιχεία του *renarrativus* ανιχνεύονται σε λαογραφικά κείμενα.⁸

Η μείωση του αριθμού των μετοχών αποτελεί κοινό βαλκανικό φαινόμενο, π.χ. από τις πέντε αρχαιοελληνικές μετοχές στη νέα ελληνική απέμειναν δύο, η βουλγαρική έχασε τις τέσσερις από τις πέντε παλαιοβουλγαρικές μετοχές, δύο από τις οποίες (η ενεργητική ενεστώτα και το γερούνδιο) επαναφέρονται τον 19ο αιώνα στη λόγια γλώσσα (Mirčev 1978, 236–41).

3.2.2.2 Οι αλλαγές στο τεκμηριωτικό σύστημα στα σλαβοβουλγαρικά ιδιώματα της περιοχής της Ξάνθης στη Ροδόπη (Adamou 2013) επίσης δεν είναι δυνατόν

⁸ Αυτή την επίπονη διαλεκτολογική έρευνα οφείλουμε στην Assoc. Prof. Dr Margarita Tetovska-Troeva από τον Τομέα Διαλεκτολογίας της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών, την οποία ευχαριστούμε.

να συσχετίζεται με τις συνθήκες τριγλωσσίας: οι επιτόπιες έρευνές μας δεν υποστηρίζουν αυτόν τον ισχυρισμό (Thomadaki & Markou 2016).

3.2.2.3 Η απουσία της τεκμηριωτικότητας στις αλβανικές διαλέκτους στην Ελλάδα (αρβανίτικα) και στην Ιταλία (arbëreshe), στις περιοχές Λιαπουριά και Τσαμουριά έχει αντιφατικές εξηγήσεις: ενδεχομένως να έχει εξαφανιστεί υπό ξένη επιρροή ή να μην υπήρξε ποτέ. Από την άλλη πλευρά, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στα αρβανίτικα της Ύδρας σε γραπτό μνημείο από τα τέλη του 19ου αιώνα έχουν ανιχνευτεί τύποι του admirativus (Liosis 2010, 185, 197).

3.2.3 Ο παρακείμενος και οι γλωσσικές επαφές

Η δομική ομοιότητα των βουλγαρικών και αλβανικών τύπων που βασίζονται στον παρακείμενο, αφενός, και οι *-mis* τύποι του μη αυτοπτικού παρελθοντικού χρόνου της τουρκικής, αφετέρου, οδηγεί λογικά στη συσχέτιση του φαινομένου με τη γλωσσική σύγκλιση στη βαλκανική χερσόνησο, δεδομένου του γεγονότος ότι τεκμηριωτικότητα διαθέτουν και άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (αρμενικά, περσικά, τατζικικά), οι οποίες ήλθαν σε επαφή επί μακρόν με τουρανικές γλώσσες που διέθεταν γενετικά έμφυτη τη συγκεκριμένη ρηματική κατηγορία. Η βουλγαρική και η αλβανική έχουν εξελίξει παράλληλα και τους εσωτερικούς πόρους τους, δηλαδή την ικανότητα του παρακειμένου στις δύο γλώσσες να δηλώνει μη αυτοπτική ενέργεια. Οι επαφές με την τουρκική φαίνεται απλά να έχουν εντείνει αυτή την εξέλιξη. Ως εκ τούτου, η τεκμηριωτικότητα μπορεί να συσχετιστεί με τη γλωσσική αλληλεπίδραση στη βαλκανική χερσόνησο μόνο στη βουλγαρική και στην αλβανική.

Φυσικά ανακύπτει το ερώτημα γιατί στις χαρακτηριστικές για τα Βαλκάνια συνθήκες γλωσσικής επαφής σε κάποιες περιπτώσεις αυτές ευνόησαν τη διάδοση της τεκμηριωτικότητας και σε άλλες, όπως στην περίπτωση της ελληνικής δεν συνέβη αυτό. Πιθανότατα, όπως ισχυρίζεται ο Brian Joseph, η στάση των ομιλητών της ελληνικής προς τη γλώσσα τους αποτελεί και θέση, συνδεδεμένη με τη διαμόρφωση της ταυτότητας: ανεξάρτητα από τις δομικές προδιαγραφές, οι κοινωνικοιστορικοί παράγοντες είναι αυτοί που καθορίζουν τα αποτελέσματα όσον αφορά τη γλωσσική επαφή (Joseph 2003, 315). Θα μπορούσαμε, πάντως, να ισχυριστούμε ότι η έκφραση της τεκμηριωτικότητας στην ελληνική είναι συνδεδεμένη με την καθολικότητα του αορίστου στο χρονικό σύστημα της ελληνικής και με την ικανότητά του, με τη βοήθεια τροπικών δεικτών, να αναλαμβάνει λειτουργίες τεκμηρίωσης. Όσον αφορά την εγγενή για την τεκμηριωτικότητα αποστασιοποίηση του ομιλητή σε σχέση με την ενέργεια (η απόσταση μπορεί να είναι νοητική ή γνωσιακή, ίσως και χρονική), συμφωνώντας με τον Joseph (2003, 232), θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τη δυνατότητα του υπερσυντέλικου της ελληνικής να δηλώνει μη αυτοπτικές ενέργειες (Markou 2011, 322–23).

Η λειτουργία των τύπων τεκμηρίωσης στις βαλκανικές γλώσσες θέτει πολλά ενδιαφέροντα ερωτήματα, τα οποία αξίζει να μελετηθούν και στα οποία θα

εστιάζουμε την προσοχή μας στο μέλλον. Στην παρούσα εργασία δεν θα ασχοληθούμε με το ζήτημα της λειτουργίας της τεκμηριωτικότητας στα σύγχρονα (βουλγαρικά, ρουμανικά, αλβανομακεδονικά) μέσα μαζικής ενημέρωσης με στόχο την επίτευξη της αποστασιοποίησης του ομιλητή ως προς την εγκυρότητα της πηγής της πληροφορίας. Λόγω της περιορισμένης έκτασης της παρούσας εργασίας δεν έχουμε επίσης τη δυνατότητα να εξετάσουμε τα μεταφραστικά ισοδύναμα των τεκμηριωτικών τύπων σε γλώσσες χωρίς γραμματικοποιημένη τεκμηριωτικότητα.

Συμπερασματικά, πιστεύουμε ότι είναι αβάσιμη η θεώρηση της τεκμηριωτικότητας στις βαλκανικές γλώσσες υπό την έννοια του ρηματικού βαλκανισμού, καθώς δεν υπάρχουν εκείνες οι ενοποιητικές κατηγοριακές και λειτουργικές ιδιαιτερότητες στις επιμέρους γλώσσες της ΒΓΕ, ούτε αποδεδειγμένες συγκλίνοσες εξελίξεις σε ένα σχετικά ορατό χρονικό διάστημα· επιπλέον η κατηγορία αυτή δεν διακρίνεται για κάποια ‘βαλκανική’ ιδιαιτερότητα συγκριτικά με άλλες γλώσσες στον κόσμο.

Υπάρχουν γλώσσες που δεν διαθέτουν τεκμηριωτικότητα. Ακόμη και στα Βαλκάνια.

Βιβλιογραφία

- Adamou, E. 2013. “Change and variation in trilingual setting: Evidentiality in Pomak (Slavic, Greek)”, στο I. Législé & C. Chqmorequ (επιμ.), *The Interplay of Variation and Change in Contact Setting*. Άμστερνταμ & Φιλαδέλφεια: Benjamins, 229–52.
- Aronson, H. 1977. “Interrelationships between Aspect and Mood in Bulgarian”, *Folia Slavica* 1, 9–32.
- Aseanova 1996/2016 = Ασеноβα, Π. 1996/2016. “Адмиративът в албански и преизказването в български”, στο Π. Ασеноβα, *Избрани статии по балкански езикознание*. Σόφια: АПП “Аля”, 97–119.
- . 2002 = Ασеноβα, Π. 2002. *Балканско езикознание: Основни проблеми на Балканския езиков съюз*. Βελίκο Τάρνοβο: Фабер.
- Atanasov, P. 2002. *Meglenoromâna astăzi*. Βουκουρέστι: Editura Academiei Române.
- BDAI–III = *Български диалектен атлас: Обобщаващ том I–III: Фонетика, Акцентология, Лексика*. 2001. Σόφια: Книгоиздателска къща “Труд”.
- BDAIV = *Български диалектен атлас, Обобщаващ том IV: Морфология*. 2016. Σόφια: БАН “Проф. Марин Дринов”.
- Βελούδης, Ι. 1990. “Ο μεταγλωσσικός χαρακτήρας του παρακειμένου: παρακείμενος Β’”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 11, 195–214.
- . 2010. Από τη σημασιολογία της ελληνικής γλώσσας: όψεις της “επιστημικής τροπικότητας”. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη).
- Βελούδης, Ι. & Ε. Φιλιππάκη-Warburton. 1984. “Η υποτακτική στα νέα ελληνικά”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4, 151–68.
- Boas, F. 1911. *Handbook of American Indian languages*. Ουάσιγκτον: Government Printing Office.
- Bondarko 1983 = Бондарко, А. В. 1983. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Λένινγκραντ: Наука.

- . 1999 = Бондарко, А. В. 1999. *Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени*. Α. Πετρούπολη: СПбГУ.
- Γούτσος, Δ. 2012. “Πώς να θυμάσαι και πώς να ξεχνάς στα ελληνικά: δομικά σχήματα και πράξεις ομιλίας στο Σώμα Ελληνικών Κειμένων”, στο Z. Gavrilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (επιμ.), *Selected Papers of the 10th International Conference on Greek Linguistics*. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 763–72.
- Christophorov, N. 1982. “Rapports entre aorist/parfait en bulgare”, *Cahiers balkaniques* 3, 63–83.
- Сив'ян 1990 = Цивьян, Т. В. 1990. *Лингвистические основы балканской модели мира*. Μόσχα: Наука.
- Dejanova 1970 = Деянова, М. 1970. *История на сложните минали времена в български, сръбохърватски и словенски език*. Σόφια: БАН.
- Dozon, A. 1879. *Manuel de la langue shkipe ou albanaise. Grammaire, Vocabulaire, Chrestomatie*. Παρίσι: Leroux.
- Ferguson, C. A. 1959. “Diglossia”, *Word* 15(2), 325–40.
- Frashëri, S. 1886. *Shkronjëtorë e gjuhës së shqip*. Βουκουρέστι.
- Friedman, V. 1999. “Evidentiality in the Balkans”, στο U. Hinrichs (επιμ.), *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden: Harrasowitz, 519–44.
- . 2003. “Evidentiality in the Balkans with special attention to Macedonian and Albanian”, στο A. Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (επιμ.), *Studies in Evidentiality*. Άμστερνταμ & Φιλαδέλφεια: John Benjamins, 189–218.
- . 2004. “Surprise! Surprise! Arumanian has had an Admirative!”, στο V. A. Friedman, *Studies on Albanian and other Balkan Languages*. Pejë: Dukagjini, 303–19.
- Gerdžikov 1976 = Герджиков, Г. 1976. “Българските глаголни времена като система”, στο Пашов, П., Р. Ницолова (επιμ.), *Помагало по българска морфология: Глагол*. Σόφια: Наука и изкуство, 224–29.
- Gerdžikov 1984 = Герджиков, Г. 1984. *Преизказване на глаголното действие*. Σόφια: Наука и изкуство.
- GLR = *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*. 2008. Βουκουρέστι: Editura Academiei Române
- Guentchéva, Z. 1994. “Manifestations de la catégorie du médiatif dans les temps du français”, *Langue française* 102, 8–23.
- . 1996. “Le médiatif en bulgare”, στο Z. Guentchéva (επιμ.), *L'énonciation médiatisée*. Louvain & Παρίσι: Peeters, 45–67.
- Igla, B. 2006. “Zum Renarrativ im slivener Romani”, *Linguistique balkanique* 45(1), 55–64.
- . 2010. “Innovationen in bulgarischen Romani-Dialekten”, *The Verbal System of the Balkan Languages: Heritage and Neology*. Βελίχο Τάρνοβο: Фабер, 263–76.
- Iordan, I. 1956. *Limbă romină contemporană*. Βουκουρέστι: Editura Ministerului învățământului.
- Ivančev 1976 = Иванчев, С. 1976. “Проблеми на развитието и функционирането на модалните категории в български език”, στο *Помагало по българска морфология: Глагол*. Σόφια: Наука и изкуство, 348–59.
- Jakobson, R. 1957. *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Joseph, B. D. 2003. “Evidentials: Summation, questions, prospects”, στο A. Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (επιμ.), *Studies in Evidentiality*. Άμστερνταμ & Φιλαδέλφεια: John Benjamins, 307–27.
- Kostov, K. 1973. “Zur Bedeutungswegenerischen für die Erforschung grammatischer Interferenwerscheinungen”, *Linguistique balkanique* 16(2), 99–113.

- Kristoforidhi, K. 1882. *Γραμματική της γλώσσας κατά την τοσκικήν διάλεκτον*. Κωνσταντινούπολη.
- Kρύσταλ, Ν. 2003. *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*. Μτφρ. Γ. Ξυδόπουλος. Αθήνα: Πατάκης.
- Κωστήκας-Τσελέπης, Π. 2005. “Τρόποι έκφρασης της evidentiality στα νέα ελληνικά”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 24, 357–69.
- Lafe, E. 1997. “De l’adjectif albanaise et de quelques-unes de ses formes”, στο *Akten des Internationalen Albanologischen Kolloquiums*. Ίνσμπρουκ: University of Innsbruck, 471–83.
- Liosis, N. 2010. “If only Arvanitika had an admiring mood! Between evidentiality and counterfactuality”, *Zeitschrift für Balkanologie* 46(2), 184–202.
- Makartsev 2014 = Макартцев, М. М. 2014. *Эвиденциальность в пространстве балканского текста*. Μόσχα & Α. Πετρούπολη: Нестор.
- Markou 2011 = Марку, Χ. 2011. “Изразяване на евиденциалност в български и новогръцки език – за междуетникова асиметрия и проблемите на превода”, στο *Научни трудове в памет на Г. Герджиков*. Σόφια: “Св. Климент Охридски”, 303–24.
- Markovikj, M. 2012. “Formal and semantic analysis of the compound past tenses in the Macedonian and Arumunian dialects of the Ohrid region”, στο T. Kahl, M. Metzeltin & H. Schaller (επιμ.), *Balkanisms heute = Balkanisms Today = Балканизми сега*. Βιέννη: LIT, 265–74.
- Maslov 1962 = Маслов, Ю. “К семантике болгарского конъюнктива”, *Учен. зап. ЛГУ № 316. Сер. филол. наук. Вып. 64. Славянское языкознание*. Λένινγκραντ: ЛГУ, 3–10.
- Mazon, A. 1936. *Documents, contes et chansons slaves de l’Albanie du Sud*. Παρίσι: Librairie Droz.
- Mirčev 1978 = Мирчев, К. 1978. *Историческа граматика на българския език*, 2η έκδ. Σόφια: Наука и изкуство.
- Morozova 2013 = Морозова, М. С. 2013. *Говор албанцев Украины: грамматический очерк*. Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера), РАН. [http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikat/or/03/03_05/978-5-88431-319-4/]
- Nitsolova 2007 = Ницолова, Р. 2007. “Μοδализованная евиденциальная система болгарского языка”, στο В. С. Храковский (επιμ.), *Эвиденциальность в языках Европы и Азии: сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой*. Μόσχα: Наука, 105–95.
- Ξυδόπουλος Γ. 2007. “Ηλεκτρονικό γλωσσάρι ορολογίας της γλωσσολογίας”. [<http://users.uoi.gr/gjxydo/lexicon/glossary.html>]
- Sadiku, Z. 1976. “Rreth opozicionit perfekt/aorist në gjuhën shqipe”, *Gjurmime albanologjike* (Seria e shqencave filologjike V). Πρίστίνα, 51–59.
- Sandfeld, K. & H. Olsen. 1936. *Syntaxe roumaine, I: Emploi des mots à flexion*. Παρίσι: Librairie E. Droz.
- Seiler, H. 1952. *L’aspect et le temps dans le verbe néo-grec*. Παρίσι: Les Belles Lettres.
- Σετάτος, Μ. 1994α. “Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική”, στο *Γλωσσολογικές μελέτες* (Επιστημονική επετηρίδα της Φιλοσοφικής σχολής). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 127–46.
- . 1994β. “Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω”, στο *Γλωσσολογικές μελέτες* (Επιστημονική επετηρίδα της Φιλοσοφικής σχολής). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 147–66.
- Sokolova, B. 1983. *Die albanische Mundart von Mandrica* (Balkanologische Veröffentlichungen 6). Βερολίνο: Harrassowitz.

- Symeonidou-Christidou, A.-N. 1982. “Oppositions temporelles entre aoriste et parfait en grec moderne (démotique)”, *Cahiers balkaniques* 3, 121–38.
- Sytov 1979 = Сытов, А. П. 1979. “Категория адмиратива в албанском языке и ее балканские соответствия”, στο *Проблемы синтаксиса языков балканского ареала*. Λένινγκραντ: Наука, 90–124.
- Τζάρτζανος, Α. 1946. *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, 1ος τόμ. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων.
- Τζίτζιλής, Χ. 2000. “Εισαγωγή”, στο Χ. Τζίτζιλής & Χ. Συμεωνίδης (επιμ.), *Βαλκανική γλωσσολογία: συγχρονία και διαχρονία*. Θεσσαλονίκη: Τομέας Γλωσσολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 11–18.
- Thomadaki, E. & C. Markou. 2016. “On some contact-induced changes in Pomak and the role of Greek”. Ανακοίνωση στο 1ο Διεθνές Συνέδριο για τις Γλωσσικές Επαφές στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία (Θεσσαλονίκη, 3–5 Νοεμβρίου 2016) [υπό έκδοση].
- Τσαγγαλίδης, Α. 2013. “Η τεκμηριωτικότητα στην ελληνική: διαγλωσσική προσέγγιση”. Ανακοίνωση στο 11ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας (Ρόδος, 26–29 Σεπτεμβρίου 2013).
- Tsangelidis, A. 2012. “Evidentiality and Modality: Evidence from Emerging Evidentials in Greek”. Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο “The Nature of Evidentiality” (Πανεπιστήμιο του Leiden, 14–16 Ιουνίου 2012).
- Voronina, I., M. Domosileckaja & L. Sharapova. 1996. *Efolmjae shqiptarëvetë Ukrainës*. Shkup: “Shkupi”.
- Zafiu, R. 2002. “Evidențialitatea în limba română actuală”, στο G. Pană Dindelegan (επιμ.), *Aspectele ale dinamicii limbii române actuale*. Βουκουρέστι: Editura Universității din București, 127–44.

Λέξεις-κλειδιά: τεκμηριωτικότητα, λειτουργικό-σημασιολογικό πεδίο της γραμματικής κατηγορίας, βαλκανική γλωσσική ένωση, διγλωσσία, παρακείμενος, γλωσσικές επαφές

